

CHRISTOPHER LLOYD

Jarman kertje

1990. június 24-ét írtak, amikor egészen véletlenül ráakadtam Derek Jarman kertjére. Mivel Beth Chatto pikniket adott, öten, két tácskó társaságában, a Dungeness-i tengerparton töltöttük ezt a verőfényes napot. Itt a murva meredeken belebukik a mély tengerbe, és meglehetősen közel bonyolódik a La Manche-csatorna forgalma. Túl veszélyes hely ez ahhoz, hogy fürdőzőket lehessen látni, és itt, az ellentétes áramlatok találkozásánál számos hajótörés is történt már. Vannak viszont horgászok, és akármerre is nézünk, bőséget találunk. Robin a víz felszínén hánykolódó szemétből egy kis hajót ácsolt, a vitorlához pedig rugalmatlan műanyagfoszlányokat használt. Vízre bocsátotta, himbálózását jókedvűen néztük, amíg csak el nem tűnt a szemünk elől a Hythe felé.

Mögöttünk az egész szárazföld elkanyarodott a tengertől, az egymáson heverő tengerparti kövek – a helyiek partnak mondják – hatalmas hegyfokká magasodtak. Nemsokára halászhajó érkezett, és mintegy száz méterre a tengerparttól zsákmányával együtt horgonyt vert. Beth és én a többieket megelőzve holmijainkat az autómhoz cipeltük, és a parti úton közelebb furikáztunk a halászhajóhoz: siettünk, hogy szemügyre vehessük, mit fogtak. Semmi izgalmasat (nem fogtak John Dory-t,* amelyet sok évvel ezelőtt itt láttam először). A halások egyébként zsémbesnek tüntek, valószínűleg a fáradtság miatt.

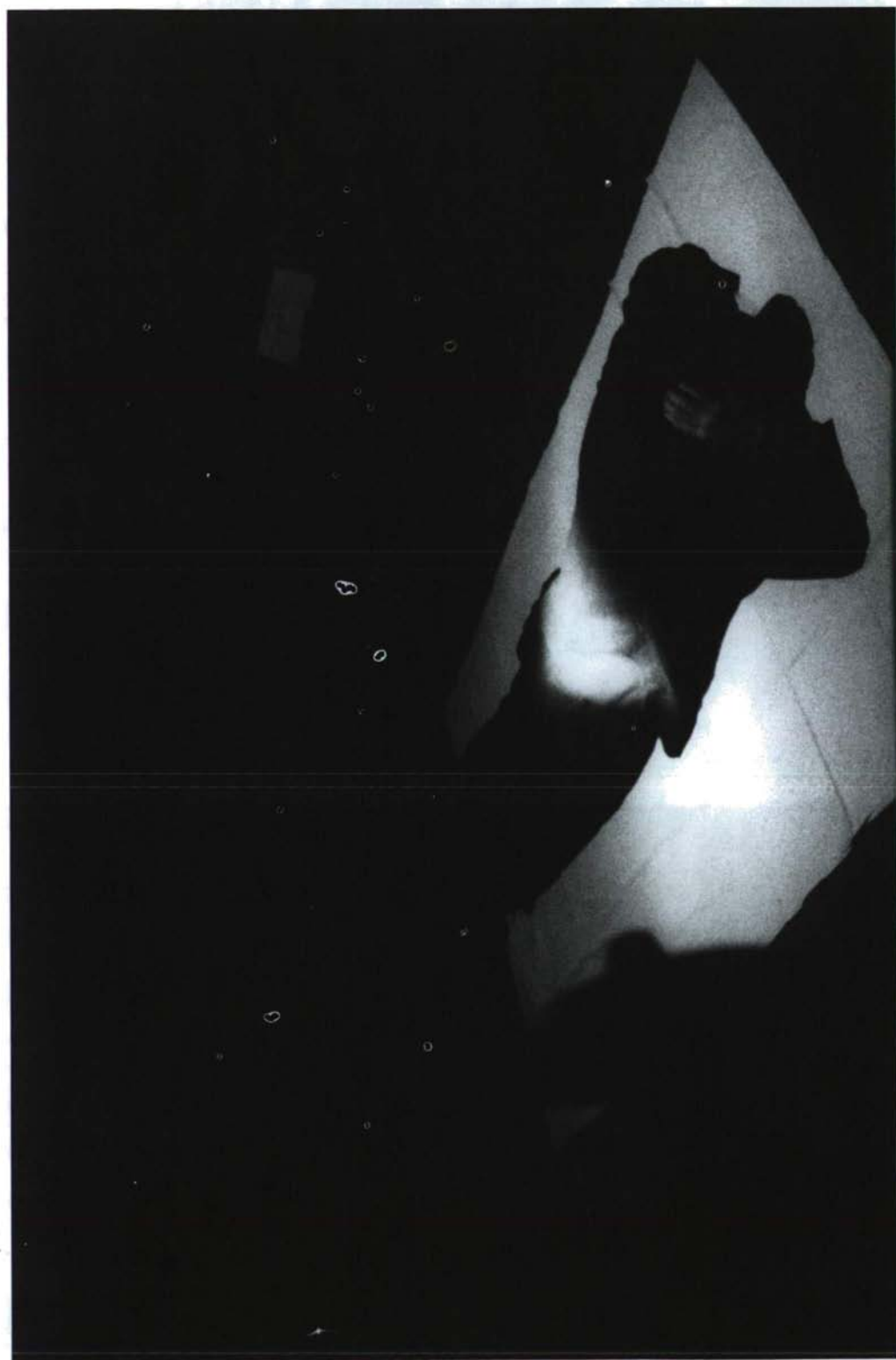
Tovább sétáltunk a kocsimhoz, majd a távolból színes virágszirmokat pillantottam meg, így hát odaballagtam. Egymástól nagy távolságra házak helyezkedtek el sorban az út mentén, a partvonalon. Csak annyi történt, hogy a káprázatos égbolt alatt élénk vadvirágok nyíltak. Sehol máshol nincsenek ilyen veteránok, akik lakóhelyük körül, a legjelentéktelenebb helyen próbálnának meg gazdálkodni. Itt, a fekete kátránnyal bemázolt, de sárga ablakkeretes gerendaházikó körül egy kertet találtunk.

A legpompásabb látvány a kaliforniai pipacs volt, amely áradóan a nap felé nyújtózott. De a többi is gyönyörű volt. „Gyere át ide, Beth!” – kiáltottam, és egy szempillantás múlva mindketten izgatottan fürkésztük a látszólag lakatlan területet, fényképeket készítettem magamnak, majd zsebnaplóm hátuljába szemmel látható boldogsággal leltároztam az itteni növények névsorát.

Amint guggoltam, a szomszéd házból mindjárt egy fiatalember közeledett felém. „Gondolom, tudni szeretné, mit csinálunk” – mondtam neki. „Látom, mit csinálnak” – válaszolta. És azzal hátat fordított.

Június különleges hónapnak számít ezen a vidéken. Noha az erős szellőkések átmenetileg lehűtik a hőmérsékletet, de aztán a vadvirágok színei gyors iramban kibomlanak. Rengeteg vadvirág nyíltott ebben a kertben is, vagy mert őshonosnak számítottak, vagy mert odateleptették. Bár a kora nyári növényzet arculata alaposan megváltozik, a kert a rendszerint köralakban elrendezett kvarckavicsaival és más köveivel, tükörsima tégláival, a

* Magyar hangja: Szent Péter-hal (A ford.)

tengeri kagylókkal és egyebekkel, a tervszerűség bizonyítékát adta. Ahogyan a „szobrok” is, a sokféle háborús hagyatékkal, a halászfelszerelésekkel és a védművekkel.

A magunk módján apránként böngészgettünk a ház előtt, a két kiemelkedő virágágyás körül, amelyeknek termőtalajából különféle növények bukkantak elő és a murva támasztotta meg őket. Nagyon meglepődtünk, amikor az ajtó kinyílt, és Derek Jarman toppant ki a házból. Fiatal barátaim azonnal felismerték őt, és körülrajongták. Mivel én idősebb generációhoz tartozom, és már évek óta nem járok moziba, nem ismertem őt, de nem is várta el tőlem. Nemrég azonban Londonban megnéztem legutóbbi filmjét, *A kertet*, és világossá vált bennem, mi ez az érdeklődés és izgatottság körülötte.

Jarman egy barátján keresztül tudott Beth-ről, az ő kertjéről és faiskolájáról. Hogy korábban hallott-e rólam, az nem világos előttem, de élete vége felé egész sűrűn tett látogatást faiskolámban, és tudomást szerzett a kertemről is, amelyről kertés könyvében igen elismerően szólt. Két év múlva, nyáron ismét ellátogattam a Prospect Cottage-ra, és egyszer Great Dixter-i otthonomban is fogadtam. Esendőnek tűnt, és már kerekesszékekben ült. Reméltem, hogy elkölt velem egy vacsorát, de ez örökre elmaradt.

Kertje háza körül terül el, de nagyjából egyenlő arányban javarészt elülső kertre és hátsókertre oszlik. A síkságból elsősorban a Dungness-i atomerőmű látványa emelkedik ki. Szétszórt bódéival, kunyhóival, villanyoszlopaival, a magasban lévő kábelvezetékeivel nem éppen romantikus látvány. Mindenesetre nyílt vidék, és kellemes illatokat hordoz a szél. Persze elsősorban a tenger illata lengi be levegőt, de évszakonként változó módon a különböző növények és virágok illata is.

Az uralkodó növény a tengeri káposzta (*Crambe maritima*), sűrűbben terem itt, mint bárhol máshol a Brit-szigeteken. Ez az első telepítés az árapály-vonalon, dús gyökere csapadék után kutatva mélyen beássa magát a földbe. Jarman szerint a gyökérzet hat méter hosszú, egy növényen ugyanis lemérte, miután egy vihar kicsavarta a földből. Ha tengeri káposztát szeretnénk ültetni, először is egy gyökérrészre lesz szükségünk, amelyből hajtást kell sarjasztanunk, hogy a növény saját gyökeret eresszen. Kedvemem leltem benne, hogy mindenfelé megtalálható kertjében, Jarman az általa épített szabályos területek közepére ültette.

A fiatal tengeri káposzta első hajtásai márciusban kezdenek előtűnedezni a talajból, az új levélzet bíbor, aztán kékesszürkévé színeződik. Levelei fodrosak és káposztaszerűek, hatalmas virágokat hoznak, és már a kora májusi első kibontakozáskor a fehér gomolyfelhők mézillatot hordoznak a levegőben, lévén, hogy a tengerparttal szemben helyezkednek el, és a napsütötte kövek is melegítik. A virágokat zöldborsó-méretű termések jókora fürtjei követik, amelyeket a hónapok érlelni kezdenek, és végül „csontszínűekké válnak. A környéken ezek a fürtök a legszebbek, minden növény ezer meg ezer magot hint szét” (*Derek Jarman's Garden*, p. 16).

Ness tele van töviszanóttal (*Ulex europaeus*), mely kókuszdió-illattal hinti tele a levegőt. A töviszanótot a nyulak olyan magasságban legelik le, ahol elérik, és ettől sűrűbbé válnak. Virágzáskor a nyulakrágta felület dúsán burjánzik. Jarman két területen ültetett töviszanótot, amelyeknek közepén fák meredeznek. A kőkényvirágok (*Prunus spinosa*) áprilisban mindenütt nagyszerű látványt nyújtanak a murvák körül, bokrai jóval alacsonyabbak, mint

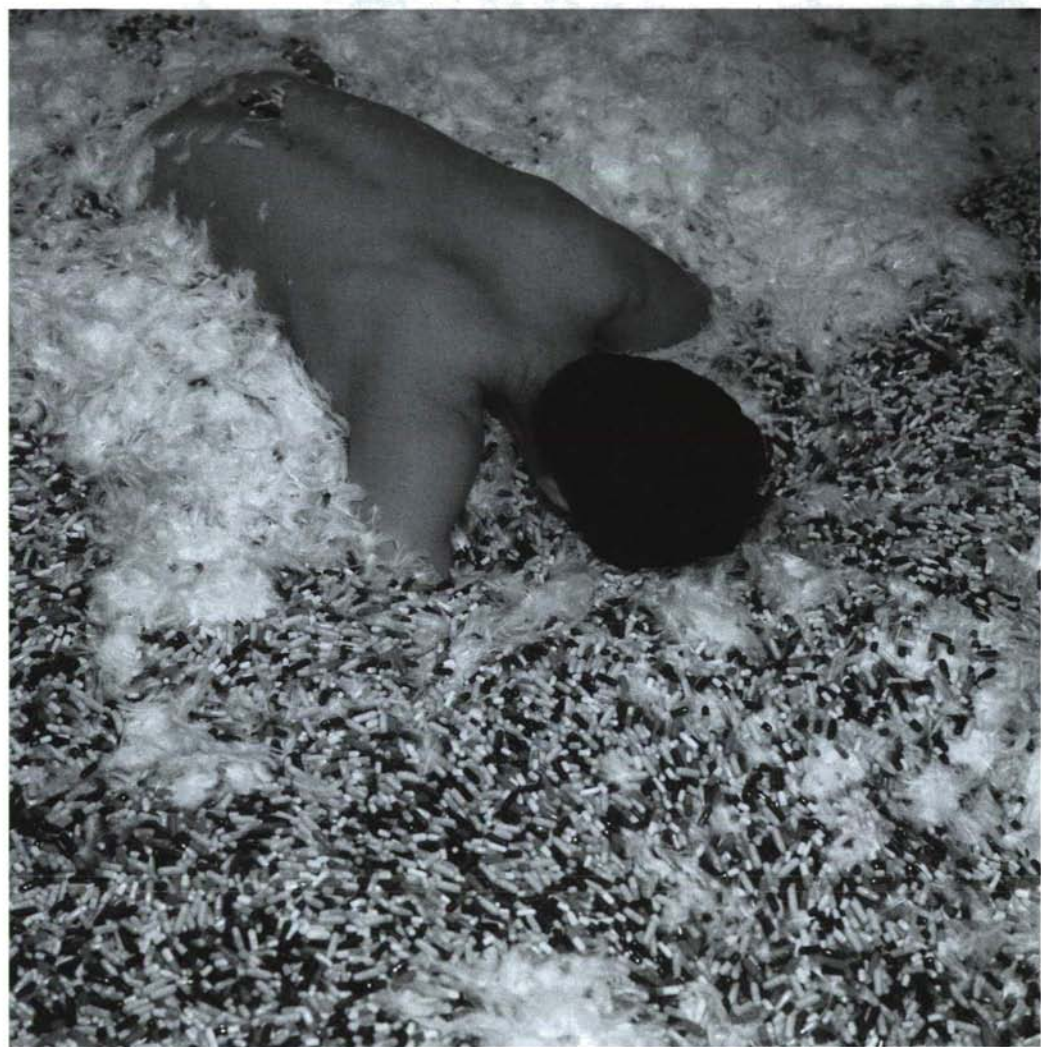
általában, gyakran a földet ölelik, és ezért hamarabb is virágoznak. Jarman hadat viselt a barnafarkú molylepke hernyóival, amelyek elpusztították a kökény levélzetét.

A seprűzanót (*Cytisus scoparius*) szintén alacsonyabb a kelleténél, sárgás virágokat hoz, amely világosabb árnyalatú, mint a töviszanóté, és fanyarul illatozik. A kellemes illatok zömmel a ciprusfüvet és a szabályos formákban ültetett szürke, bolyhos levendulát felülről kertrész felől érkeznek. Folyamatos ápolást és visszametszést igényel, amely védelmet nyújt az idő előtti virágzással szemben is, de persze ezeket a feladatokat nem lehet elválasztani egymástól. A homoki szalmagyopár (*Helichrysum augustifolium*) fűszernövény, amelynek pontosan emiatt átható illata van. A ciprusfűhöz hasonlóan általában keskeny, szürke leveleit használják, de augusztus után betakaríthatjuk sárga virágainak tekintélyes termését is. „A szalmagyopár, amelyben gyíkok futkároznak, a kert gerincét adja, mind elől, mind pedig hátul” – írja Jarman.

Előkelő szerepet kapnak a különböző herbáriumok. Jarman beszámol arról, hogy a kerti ruta (*Ruta graveolens*) miként „válík tömörre és magassá”. Talán mert évente egyszeri alkalommal, erősebben visszametszette. A levendula nagyon otthon érzi magát. A többi bolyhos, szürkésfehér levelű növényeket, és a hamvas, viaszos levelűeket (mint amilyen a tengeri káposzta és a ruta) lécrácsra futtatva óvta a napos, a szeles és a száraz időjárási körülményekkel szemben. Jarman kisgyermekkorá óta szenvedélyes kertész volt, és jól ismerte, hogy melyik növény szeretne kivételes körülményeket. A levendula ki nem állhat engem kemény anyagföldemért, csenevész módon nő és gyakran nem hajlandó kibújni a földből. Megtanultam hát élni nélküle. A rozmaring szoros összefüggésben a levendulával itt, a Prospect Cottage-on viszont szépen növekszik, ahogyan a zsálya és a majoranna is. A furcsa és pikáns illatú istenkegyfű (*Artemisia abrotanum*), ez a bozontos, ősz, filigráns öregúr, és a fehér ürömfű (*Artemisia absinthum*) szintén felleltározható. A lestyánnak és az édesköménynek mély, húsos gyökérzete van, szintén kellemesek. Borágó is nő itt, de egyik rokona, a kétéves közönséges kígyószisz (*Echium vulgare*) a legmutatósbab őshonos növény. Az első évben tengericsillag-alakú leveleket nevel a talajhoz közel, a másodikban pedig fél méter magas füzérvirágzatának kék virágait bontja ki. Elképzelhetjük ezeket karmazsinszínű pipacsmezővel (*Papaver rhoeas*) fűszerezve. Jarman azonban imádta „az égszínkék búzavirágot is, amely minden sarkon kihajt”. A búzavirág kitűnő jegyese a pipacsnak.

Ness vadon burjánzó növényei, és telepített vadnövényei szintén gyönyörű látványt nyújtanak. Néhány már eredetileg is megtalálható volt a kertben. A többit Jarman azért telepítette, hogy feldúsítsa őket, amely a kertészkedés lényegéről árulkodik. Persze nem kellett messziről idehozni őket. Saját kertemben gyomnövénynek véltem a közönséges gyújtoványfűt (*Linaria vulgaris*), nem pusztán azért, mert szétterülő főgyökérzete mindent behálóz, hanem mert többnyire szertelenül, dudvás utakon nő. Itt azonban nem. Igen, itt telepítve van, viszont alacsony növesű, és kétféle sárga színárnyalatú, sűrű fürtjein apró taticák rejteneznek sarkantyúkkal. Rendszerint úgy gondolunk a gyűszűvirágra, mint a csalitos erdőségek magas lakójára. Itt is kellemesen érzik azonban magukat, viszont magasságuk nem haladja meg a hatvan centit, és a rendkívül sűrű fürtökön fokozottabb festésű rózsaszín és bíbor virágok ülnek.

A szarumák (*Glaucium flavum*) szürke levélzete első évben csipkézett formájú, önmagá-

ban gyarapodik, de a második évben hatvan-kilencen centi magasságban elágazó virágzatot hoz létre, kecses, sárga mákvirágokkal, de mindegyik csak egy napig marad életben. A rózsaszín, vörös és fehér sarkantyúvirág (*Centranthus ruber*) Ness számos részén az út közelében nő. Jarman helyesen figyelte meg, hogy másodszor is virágzik, kivált, ha júniusi első virágzása után visszanyírjuk. „Imádtam ezt a növényt. Belekapaszkodik a Curry Mallet ősi köveinek nemes falába, amely helyet apám az ötvenes évek elején vett bérbe, és az út végi, bombától megsérült ház kertjében termesztette. Johnny, a pilóta, első szerelmem egy motoron a farzsebéből ezt nyújtott át nekem – ezért a sarkantyúvirág mindig is szexis növény marad számomra.”

A tövises tarackvirág (*Ononis repens*) volt a kedvence, Jarman megmutatta nekem, hol virágzik a legerősebben az út szélén, fokozottabban, mint saját kertjében. Tüskés, szürkelevelű növény, amely egy kis halmot épít maga körül, és elborítják halványrózsaszín, borsószem nagyságú virágai. Rendszerint mészköves vidékkel kapcsolódik össze, de partja-inknál is a lúgos földek vannak túlsúlyban, amely hemzseg a tengeri kagylók törmelékeitől.

Jarman nemcsak a csodás tenger közelébe ültetett ráncoslevelű rózsát (*Rosa rugosa*), és nemcsak gyepűrózsát (*Rosa canina*) telepített, hanem jajrózsát (*Rosa pimpinellifolia*), egy igazi vadon termő példányt is. Csak harminc centi magas, alacsony tápértékű földdel is beéri, terjeszkedésével telepeket hoz létre, krémszínű virágai pedig május elején nyílnak.

Ezen a vidéken az egyik legmagasabb cserje a bodza, de még így sem éri el a két méteres magasságot, minthogy puhafa, és amikor vakmerőn virágba borul, díszeknek rögtön el is kell hullania. Azt hiszem, ez borzasztónak tűnik ilyen körülmények között, de Jarman a szerelmese volt. Négy példánya volt, egy elől, három hátul. A bodzáért kulináris örömei miatt lelkesült, virágait használta, míg termését, mivel rossz az íze, joggal mellőzte. Tisztelte azonban magát a cserjét, „az ezeryi kis elágazás” szép formáiról beszélt. A növény „csontszínű meddő ágai” szebbnek tünnek számára, mint a gyepűrózsa elhalt gallyai, melyek „rózsaszínes-szürkés ágait ringatta a szél”. Ennek fakó, élettelen látványa, a rengeteg idetelepített fa tanújeleként, melyet a kert díszítése céljából hozott magával, erős hatást gyakorolt rá.

Két nagy, a természetben szabadon előforduló, puha szövetű és gyorsnövésű cserjét is ültetett, melyek a tenger mellett virágoztak: a mályvaszínű félcserjét, a madármályvát (*Lavatera olbia*), és az úgynevezett erdei csillagfürtet (*Lupinus arboreus*), amely édeskésen illatozik, és élénkzöldek a levelei. Mindig meghökkentenek ezek a lány bokrok, hogy olyan könnyen darabjaira törnek, amikor erős szellőkések keringenek a kertben, és nem is lesznek már olyan boldogok, mint a partvidéken. A mályva Derek Jarman „trónja” mellett virágozott, a ház szárazföld felőli oldalán. Itt is burjánzik a tengeri káposzta különleges rokona, a tengeri bőrlevél (*Crambe cordifolia*), amelynek apró, fehér virágokból álló lombozata két és fél méter magasra szökken. Sokkal védtelenebb a hatalmas kárdi, amelynek állnia kell a szél erős támadásait. Növése csaknem háromméteres magasságában áll meg, ezért sokkal ellenállóbb karókkal kell megtámasztani. Ez a földi articsóka szeles vidéken növekvő változata, amelynek kisebb és több bimbója van, és szúrósabb.

Sajnálatot érek a szakállas nőszirmo iránt, melynek sebezhető virágai rögtön a kinyílás pillanatában széthasadtak, amint szél támadt a vidéken – még ha elég gyenge szél is volt

ez. Szívósabb és kitartóbb a vucca, a vászonliliom, valamint az új-zélandi len, amelyeket Jarman jobbadán széllal szembeni védelemként ültetett a tengerpart menti szárazföldön.

A kisebb, földközeli növények közé tartozik a bíbor- és hússzínű kötörőfű. A tengerparti pázsitzsegfű (*Armeria maritima*) pázsitlevelei ellentétben a skóttal, nem rózsaszínűek, hanem zöldek. Jarman valóban innen hozta az első telepítvényt, azonban mivel már gyenge volt, megfertőződött az út során. Mivel nem saját akaratából érkezett, gondolom, az ökológusok kárhoznának érte. A tengeri kakukkszegfű, fehér virágszirmaival, duzzadt csészéjével, mindenhol megtalálható Ness-ben és ebben a kertben is. A két őshonos varjúháj, mindjárt a kövekkel szemben, húsos leveleket bont. A borsos varjúháj (*Sedum acre*) tüzesen sárga árnyalatú, az angol varjúháj (*Sedum anglicum*) csillagszerű virágai pedig hús- és rózsaszínben virítanak. A záporvirág Dél-Afrikából származik, de az itteni a körülmények között is jól érzi magát, a százszorszépek pedig különféle színárnyalatban nyílnak és rendkívül gyönyörűek, amikor a nap és a murva melegének hatására kivirágzanak. A belterületeken az élőlő növények életben maradási esélye nagyobb, mint itt a kétéveseknek.

Jarman az új növények meghonosítását nem bízta a véletlenre. Üreget vájt a veteményeknek, a murvát elvonszolta, majd felét mindig visszagörgette, így ez kimerítő munkát jelentett számára. Ezután korhadó trágyával töltötte fel a megművelt útból, és a művelet végén visszaillesztette a köveket. Elmesélte nekem, hogy egy nyári növények magjaival hintette tele a kövek közötti repedéseket. Ha leszedjük, a magok beérnek, majd széthinthetjük őket. Ezzel az eljárással szaporíthatjuk a kaliforniai mákot, a sárgaviolát, a nyári violát és a körömvirágot (a *Calendulát*, nem a *Tagetest*) is.

Zöldségfélék és gyógynövények is megtalálhatók a kertben. Jarman a nedvesség megtartása céljából az ágyásokat fekete polietilénnel vonta be – tudniillik ez a hely Nagy-Britannia legszárazabb pontja – feltöltötte termőtalajjal, melyet úgy hozatott, végezettel pedig vastagon komposztot terített rá. A konyhakerti növények és a gyógynövények a méhtetű támadásai ellen védenek. Virágmézből sokkal többet termelt, mint amennyire szüksége lett volna, így egy részét elajándékozta, de elegendőt hagyott a méhek számára is. Ness virágai bőséges nektárról gondoskodtak. A hat és fél kilométerre lévő legközelebbi repceföld viszont már kiesett a méhek virágporgyűjtési hatósugarából.

A kert elrendezése és díszítőművészete rendkívül erős benyomást gyakorol a látogatóra. Az út és a házikó közötti területen, a parti fővenyen, amerre hajdan közút vezetett, most kövek által körülhatárolt láncolat található, amelyet Jarman összegyűjtött, a színeknek megfelelően sorrendbe állította, és egyfolytában gyarapította. A kvarckövek nagyok és hosszúak (magasak) is lehetnek, és a terület középpontját szervezik, bár sok esetben maga a tengeri káposzta is középpontot képez. A tengeri kagylók és a partról származó színes kövek az ősi köemlékek és a tankcsapdák közötti részt díszítik (pp. 154-5).

A lyukacsos kavicsokat összegyűjtötte, nyakékekbe fűzte, amelyeket mindenféle helyekre felakasztott, és mutatós helyekre tette, mint például a vasvilla éleire. A szobrok leginkább talált tárgyak voltak, hol úgy gyűjtötte össze, hol a sajátjait állította ki, és a terület adta anyagokból álltak, beleértve az ócska kerti szerszámokat is. Második látogatásom reggelén az egyik diáklány egy sodrott vas darabjával jelent meg, amelyet úgy

talált. Vasból és parafatölgyből épült hajók roncsai is láthatók. A láncok, a vasmacskák, a kampók, a háborús őrhelyek védőfalai spirál alakú szögesdrótokban és más egyebekben végződnek. Sohasem láttam télen ezt a helyet, amikor a táj kopár, de nyáron bizonyára mindezt a zord látványt csillapítja a növényzet.

Jarman kertje meglehetősen különösen kert volt, és most is az. Derek Jarman odaadó barátságot kötött, és amikor élete végén legyengült, mindinkább megmaradt barátja segítette. Sok szerencsét, hogy megőrizhesse a Prospect Cottage-ot és a kertet olyannak, amilyen. A kertet látogatók tömege ostromolja, akik folyamatosan zárandokolnak ebbe a Mekkába. Rengeteg látogató úticélja. A Prospect Cottage roppant fontos része az angol kerthagyománynak; a növények szeretetének és a saját örömeinkre szolgáló igazi növény-ápolásnak a példája. Jarman a jó kertészekhez hasonlóan természetes körülmények között munkálkodott, és ezzel a hellyel ajándékozta meg magát. Az a tény, hogy nem riasztották el a vélemények, amelyek szerint „lehetetlenség” kertet építeni Dungeness-ben, és hogy ott semmiféle iránytűt nem talált, szintén az angol hagyományokban gyökerezik. Kiváltságos helyzetben részesültem, hogy láthattam a kertet, bár szomorú, hogy ismerőseimnek nincs erre idejük. Jarman olyan ember volt, akinek mély tisztelettel adózom, kertje pedig a gondolati mélység és a teljes eredetiség remek kifejezésre juttatása.

Fellmann Barbara Rozália fordítása

A fordítás alapjául szolgáló mű: Christopher Lloyd: *The Jarman Garden Experience*. In Derek Jarman: *A Portrait*. Ed.: Roger Wollen, Thames and Hudson Ltd., London, 1996. 147-152.